

Konflikten Israel – Palestinierna: Hur skulle Albert Einstein ha tänkt.

[Publicerad i KVARTAL 23 sept 2025]

När en katastrofal situation inträffar, som nu i Gaza och också på Västbanken, är det självklart viktigast att försöka få våldet att upphöra och bistå offren med humanitär hjälp. Det måste emellertid också ses som viktigt att fundera över om den blodiga konflikten kunde ha undvikits och i så fall hur. Detta kräver ofta en bastant dos imaginärt tänkande. Ett av Albert Einsteins mera kända uttalanden var att "fantasi är viktigare än kunskap". Einstein var inte bara 1900-talets mest hyllade geni utan kanske också den mest framstående och respekterade personen av judisk börd under 1900-talet. Vad skulle han ha kommit fram till om vi idag kunde ha tillfrågat honom om hur konflikten mellan Israel och palestinierna borde ha lösts. Vad skulle han ha sagt, vart skulle hans speciella förmåga tänka "utanför boxen" ha lett honom? Detta är naturligtvis med förlov sagt en mycket spekulativ fråga, inte minst eftersom det sedan Einsteins död 1955 har förekommit mer än ett dussin blodbestänka konflikter. Men med tanke på det dödsbringande dödläge som denna konflikt nu har nått och hur långt parterna är från något som ens närmar sig en stabil fred, förefaller det inte helt orimligt att pröva ett tankeexperiment som detta. Tankeexperimentet var faktiskt Einsteins huvudsakliga vetenskapliga metod. Som teoretisk fysiker tillbringade han knappt någon tid med att utföra experiment i laboratorier och han var inte heller den vassaste av matematiker. Hans genialitet låg framför allt i hans förmåga att tänka bortom etablerade konventioner och för detta använde han sig just av tankeexperimentet.

Einstein var inte bara den främste teoretiska fysikern och naturvetaren under 1800-talet. Han också starkt engagerad i politiska och ideologiska frågor och blev under de sista decennierna av sitt liv något av ett moraliskt världssamvete. Hans frispråkiga kritik av alla former av nationalism, chauvinism, förtryck, rasism och militarism skapade rubriker och gjorde hans motståndare rasande. Men i motsats till vad man ofta nuförtiden ofta tror om honom var han varken distanserad från den verkliga världen eller politiskt naiv. Tvärtom präglades hans politiska tänkande starkt av en skarpsinnig realism. Denna realism var, enligt Isaiah Berlin, kopplad till hans ontologiska idéer om vetenskap som senare har blivit kända som *vetenskaplig realism*. Enligt Einstein var de teorier och begrepp som användes av vetenskapsmännen ett resultat av deras uppfinningsrika fantasi, eller för att använda dagens språk, de var "sociala konstruktioner". Syftet med den mänskliga fantasin var dock att upptäcka sanningen om en objektiv verklighet som existerade oberoende av de begrepp och teorier som (vi felbara) människor kunde konstruera.

Ett resultat av denna realism var att han, mycket tidigare än de flesta av sina samtida, förstod nazismens barbariska natur. Han varnade sina judiska kolleger inom vetenskapen att deras assimilationsstrategi skulle vara värdelös i ett Tyskland som alltmer dominerades av den nazistiska typen av virulent antisemitism. Under mars–april 1933, kort efter att Hitler kommit till makten, hade Einstein offentligt kritiserat den nationalsocialistiska regeringens repressiva politik, avgått från den preussiska vetenskapsakademien i Berlin, ansökt om att bli befriad från sitt preussiska (tyska) medborgarskap och han lämnade Berlin där han hade bott sedan 1914. Hans slutsats att nazismen måste bekämpas fick honom också att överge den internationella pacifiströrelsen som han fram till 1933 starkt hade stöttat och varit engagerad i. Det skall särskilt noteras att Einstein aldrig kompromissade med kravet på absolut respekt för mänskliga rättigheter. Även om han enligt egen utsago var någon sorts socialist är det talande att han, i motsats till många samtida vänsterintellektuella, motstod alla inbjudningar att besöka

Sovjetunionen eller att samarbeta med deras kumpaner i väst, med vetskapen om att de sovjetiska ledarna skulle använda honom i sin politiska propaganda. I motsats till Jean-Paul Sartre och många andra västerländska intellektuella hade han inga illusioner om Stalin och den sovjetiska typen av kommunism.

Einsteins förhållande till sionismen är fortfarande under debatt. Efter att ha upplevt den virulenta antisemitismen i Tyskland efter sin flytt till Berlin, inte minst inom den akademiska världen, kom han att stödja den sionistiska rörelsen i början av 1920-talet. Han var dock mer vad man kan benämna en "kultursiist" än en politisk dito och han uttryckte stark skepticism mot den typ av nationalistisk militarism som förekom inom en del av den sionistiska rörelsen. Enligt Einstein var det särskilt tre ideal som en judisk stat måste försvara och skydda, nämligen "strävan efter kunskap för dess egen skull, en nästan fanatisk kärlek till rättvisa och kravet om individens autonomi". Redan på 1920-talet varnade Einstein de ledande sionisterna för att om de inte kom fram till en rättvis fredsöverenskommelse med den arabiska befolkningen i Palestina, skulle de centrala lärdomarna från det judiska folkets 2000 år av diaspora och lidande förrådas. I vad som nu verkar vara en profetisk varning hävdade han att om sionisterna inte kunde skapa en harmonisk relation med sina arabiska grannar, skulle konflikten hemsöka dem under många decennier.

Utifrån detta och många av hans andra uttalanden om konflikter i allmänhet och mänskliga rättigheter i synnerhet, kan man med säkerhet dra slutsatsen att Einstein skulle ha varit synnerligen kritisk till den politik som Israel, särskilt under Netanyahus ledning, fört mot palestinierna. Som sekulär humanist skulle han också ha varit oroad över konfliktens starkt ökade religiösa karaktär på båda sidor. Men även om han avskydde alla former av nationalistisk chauvinism, ledde hans realism honom till att förordna Israels rätt att försvara sin existens, om det behövdes också med militära medel.

Einsteins utgångspunkt var att problem inom såväl vetenskap som politik borde hanteras genom att gå till grundorsakerna, det vill säga försöka analysera den "grundbult" som konflikten vilar på. Dessutom ansåg han att problem vanligtvis inte kunde lösas på samma nivå som den som hade skapat problemet. Han skulle därför ha vänt sig bort från det historiska problemet med "vem som är mestadels skyldig" som sedan länge har präglat det mesta av polemiken och forskningen om denna konflikt. Inte för att han skulle ha ansett att moraliska problem var oviktiga, utan för att en sådan "bokföringsmässig" idé om historisk skuld och förebråelser inte kunde leda till en varaktig lösning eftersom detta skulle göra det svårare för båda sidor att acceptera de eftergifter och smärtsamma kompromisser som skulle bli nödvändiga.

Genom att således gå till roten av problemet hade han sannolikt dragit slutsatsen att detta är en konflikt som har formen av ett "absolut nollsummespel". Ett sådant nollsummespel är en konflikt där vad den ena sidan vinner är exakt lika med vad den andra sidan förlorar. Ett absolut nollsummespel är när det konflikten handlar om inte kan delas – om den ena sidan vinner – vinner den "allt" och den förlorande sidan förlorar "allt". Anledningen till att konflikten är "absolut", dess grundorsak, skulle enligt Einstein vara att båda sidor hävdar att de har en gudomlig (helig) rätt till samma landområden. Om ett folk anser att de har gudomlig rätt till ett specifikt landområde, skulle det självklart strida mot deras Guds vilja att ge upp en del av detta land. Einstein skulle med stor säkerhet ha börjat med att ifrågasätta grunderna för själva idén om "heligt land". Kan stora landområden verkligen ha helig status, skulle han ha frågat? Hans svar skulle ha varit att varken sionister eller palestinier kan hävda att så är fallet eftersom båda grupperna har varit villiga att köpa och sälja den mark de hävdar är helig. Före 1948 sålde många Palestinier land till judiska bosättare och fortfarande idag köps och säljs mark i Israel och på

Västbanken. Einstein skulle ha hävdad att det strider mot logikens grunder att något man är villig att sälja för pengar kan ha en helig status. Om man kan pruta om något kan man inte hävda att det är något som har av Gud given helig status.

Denna avsakralisering av konflikten skulle ha varit central för Einstein av den enkla anledningen att det skulle förändra konfliktens grundläggande karaktär så att den inte längre skulle vara ett "absolut nollsummespel". Något som kan omvandlas till pengar kan inte vara heligt och pengar har den ytterligare fördelen att de kan delas i oändlighet. I motsats till vad Karl Marx trodde utvecklades inte konflikten mellan kapital och arbete till en total konflikt eftersom fackföreningar och arbetsgivare kunde förhandla i oändlighet eftersom konfliktens innehåll var (och fortfarande är) oändligt delbart.

Einsteins nästa fråga skulle ha varit att fråga sig vad som varit den främsta orsaken till att alla ansträngningar att nå en stabil och fredlig lösning har misslyckats. Vi vet svaret, nämligen de israeliska bosättningarna på Västbanken och palestiniernas krav på alla flyktingars (i verkligheten deras ättlingar) rätt att återvända till den mark från vilket deras förfäder flydde eller tvingades bort 1948. Båda påståendena bygger på principen om "heligt land", vilket Einstein skulle ha tillbakavisat. Han hade sannolikt också hävdad att de israeliska bosättningarna på Västbanken, eftersom de är resultatet av en militär erövring och ockupation, är "ojudiska" till sin natur. Det är dock osannolikt att han skulle ha stöttat de palestinska flyktingarnas rätt att återvända eftersom Einstein skulle ha sett det som helt orealistiskt (och mycket farligt) att placera miljontals palestinier i centrala delar av dagens Israel. Detta skulle också ha straffat de judar som bor där idag och som inte haft något med 1948 års flyktingkatastrof att skaffa.

Han skulle också ha pekat på det faktum att även om de palestinska flyktingarnas situation är (och har varit) mycket beklaglig, så skiljer sig det som hände dem 1948 i princip inte från vad som hände många andra etniska grupper under den perioden. Till exempel de 400 000 karelska finländare som 1944 drevs ut ur Karelen, eller de många miljoner i Central- och Sydeuropa (främst ungrare, polacker, tyskar, greker, italienare och slovakar) som genom systematisk etnisk rensning tvingades lämna sina hemländer. Eller de 1,4 miljoner etniska greker som tvingades flyg Turket 1923 och den stora grupp etniska turkar som tvingades lämna nuvarande Grekland vid samma tid. Han skulle ha anmärkt att ingen av dessa etniska grupper idag kräver rätten att återvända till sitt "hemland", förmodligen för att de inte anser att den jord deras föräldrar och mor- och farföräldrar var tvungna att lämna för ungefär sextio år sedan är helig och också för att de, till skillnad från Palestinierna, beviljades medborgarskap i de stater dit de var tvungna att fly. Han skulle också pekat på att konflikten mellan Israel och Palestinierna är den enda av dessa många flyktingkatastrofer som idag fortsatt leder till en omfattande våld.

Om vi fullföljer detta tankeexperiment, vad skulle då vara en lösning som skulle ligga i linje med Einsteins tänkande baserat på principerna om rättvisa, realism, respekt för mänskliga rättigheter och sekulär humanism? Einstein var, milt uttryckt, inte särskilt förtjust i kombinationen av nationalistisk ideologi och statlig makt. Hans motvilja mot alla typer av "patriotisk hjältemod" är välkänd. Det är därför troligt att han skulle ha ansett den typ av tvåstatslösning som "alla" nu argumenterar för som ohälsosam och ett möjligt recept för en framtida eskalering av konflikten. Einsteins radikala förslag till lösning skulle sannolikt grunda sig på hur det palestinska flyktingproblemet borde ha lösts. Med tanke på att det i hans sinne inte kan existera något sådant som "heligt land", är det lätt att föreställa sig att han skulle ha resonerat enligt följande. Oberoende av varför deras förfäder lämnade sina bosättningar, om de gjorde det frivilligt och hoppades kunna återvända med de segrande arabiska arméerna eller om de tvingades bort av israeliska militärstyrkor, har palestinierna lidit en stor orättvisa. Egendom som en gång var deras

(mark, byggnader, gårdar, företag) har tagits ifrån dem och för detta har de som individer rätt till först en officiell ursäkt och för det andra att få ekonomisk kompensation. Noteras bör att man i demokratiska västländer ofta konfiskerar mark i utbyte mot ekonomisk kompensation, t ex för att bygga flygplatser, motorvägar och expandera städer. De som tvingas bort kan ha bott och verkat på markområdet i många generationer och de kan säkert känna att deras självbild är starkt förknippad med marken.

Den egendom flyktingarna lämnade eller var tvungna att lämna hade värde och marknadsvärdet kunde ha uppskattats, liksom de inkomster familjerna förlorat sedan 1948. Israel skulle behöva kompensera dem (eller deras arvingar) ekonomiskt för vad de förlorat och genom detta erkänna den orättvisa de lidit, och i gengäld skulle de enskilda palestinierna avstå från sitt krav på att återvända. Detta skulle säkerligen ha varit kostsamt, men kostnaderna bör jämföras med de enorma militära utgifter och det mänskliga lidande som oförmågan att lösa konflikten har lett till.

Detta kan låta orealistiskt sett med tanke på den nuvarande situationen. Empirisk forskning om just denna konflikt av de mycket framstående statsvetarna Scott Atran och Robert Axelrod, publicerad 2008, visar att ett uppriktigt erkännande och en ursäkt från Israel för de orättvisor som palestinierna utsatts för, tillsammans med ekonomisk kompensation för förluster, skulle ha varit acceptabelt för en majoritet av flyktingarna, inklusive några vid den tiden radikala palestinska ledare. Det bör också särskilt noteras att EU 2014 erbjöd Israel att hjälpa till att finansiera just denna typ av lösning, men Israel sa nej och ville inte delta i någon seriös diskussion om förslaget.

Ersättningskrav skulle behöva avgöras av opartiska domstolar (Einstein skulle ha föredragit schweiziska) och betalas ut till individer. Einstein skulle ha sagt nej till idén att sådan ersättning skulle fördelas av de palestinska myndigheterna på grund av deras bristande respekt för mänskliga rättigheter och systematiska korruption. Denna "Einsteins lösning" skulle således ha förändrat situationen från en konflikt mellan stater till en civilrättslig konflikt. Den skada palestinierna har lidit har inte tillfogats en stat (eftersom ingen palestinsk stat existerade 1948) utan individer och det är därför individer som har rätt till ersättning. Eftersom alla försök att lösa konflikten genom internationell rätt har misslyckats, kunde detta tankeexperiment baserat på civilrätt som ovan ha varit en möjlighet som skulle ha förhindrat de fasor vi ser idag. Många, inklusive jag själv, skulle säga att tiden förmodligen nu är förbi för en lösning som denna men om inte annat kan ett tankeexperiment som detta ses som en lärdom för framtiden om hur man kan hantera denna slag konflikter. Grundläggande är att underkänna båda sidors anspråk på gudomlig rätt.

Resultatet av en sådan lösning skulle bland annat ha blivit en stor grupp ganska (eller mycket) rika före detta flyktingar. En tämligen förmögen palestinsk medelklass som sannolikt skulle varit välkomna som medborgare i det länder dit de flytt. De hade kunnat använda pengarna till att investera i goda framtida försörjningsmöjligheter för sig själva och sina barn. Ett sådant erbjudande från Israel (stött av EU och förmodligen USA) skulle också skapa en verklig utmaning för de islamistiska fundamentalisterna i Gaza och Libanon med tanke på vad de kan erbjuda flyktingarna inom en överskådlig framtid. Einstein var unik inte bara som vetenskapsman utan också i sin förmåga att påverka världens allmänna opinion, något som dagens ledare på båda sidor av konflikten hade gjort klokt att ta till sig..

Litteraturen om Einstein är enorm. För denna uppsats har jag huvudsakligen förlitat mig på följande:

Berlin, Isaiah. "Einstein and Israel", *The New York Review of Books* 26, nr 17, 1979.

Clark, Ronald W. *Einstein: His Life and Times*. London: 1971.

Isaacson, Walter. *Einstein: His Life and Universe*. London: 2007

Jerome, Fred & Taylor, Rodger. *Einstein on Race and Racism*. Newark: 2005.

Stern, Fritz. *Einstein's German World*. Princeton 1999.

Scott Atran och Robert Axelrods forskning är publicerad i en artikel med titeln "Reframing Sacred Values" i tidskriften *Negotiation Journal* juli 2008

EU:s erbjudande att stödja Israel för att kompensera de palestinska flyktingarna publicerades i *Times of Israel* den 24 mars 2014.

Om den etniska rensningen i Europa efter andra världskriget, se Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945*. New York: 2005.